

Jakob Eilsøe Mikkelsen

Rwanda - analyse af et sammenbrud

Folkemordet og borgerkrigen i Rwanda i 1994 betød et midlertidigt sammenbrud i såvel de formelle som uformelle institutioner, og det sociale og politiske grundlag for staten Rwanda blev hermed radikalt forandret. Konflikten mellem hutuer og tutsier er ofte forklaret som udtryk for „dybt rodfastet og ældgammelt etnisk had“. Begrebet etnicitet giver dog bedst mening som en subjektiv/dynamisk størrelse i forhold til konflikten mellem hutuer og tutsier i Rwanda. Konfliktlinjerne i Rwanda var før sammenbruddet også regionale og klassebestemte, samt genstand for megen politisk manipulation fra forskellige aktørers side, såvel eksterne som interne. Historien bag Rwandas sammenbrud er således udtryk for et komplekst samspil mellem interne og eksterne forhold på det socio-kulturelle, økonomiske og politiske område, og Rwanda er med folkemordet et grelt eksempel på en såkaldt „failed state“. Perspektiverne for „failed states“ skal således ses i forhold til det spændingsfelt, som samspillet mellem de interne og eksterne faktorer skaber. Det er heri mulighederne og begrænsningerne for „failed states“ findes.

Indledning

Rwanda fik i foråret 1994 mediernes bevågenhed som følge af det grusomme folkemord, der kostede omkring 800.000 mennesker livet. Rystende billeder af tusinder og atter tusinder lemlæstede lig langs de støvede veje står stadig klart i de flestes bevidsthed, ligesom den forsimplede udlægning af folkemordet som hutuernes udryddelse af mindretallet tutsierne er en gængs forståelse af begivenhederne.

Nu er Rwanda igen kommet i mediernes søgelys som følge af den konflikt, der i skrivende stund udspiller sig i det centrale Zaïre, og som er udsprunget fra Kivu-provinsen i det østlige Zaïre i grænseområderne til Rwanda. Denne konflikt er en udløber af konflikten, der udmøntede sig i folkemord og borgerkrig i Rwanda i 1994. Hundredetusinder af hutuer, som flygtede i 1994, er vendt tilbage til Rwanda fra de enorme flygtningelejre i Zaïre og Tanzania, hvor de er blevet holdt som gidsler af de hutu-ekstremister, som organiserede folkemordet. Andre hundredetusinde hutuer er flygtet længere ind i de uvejsomme bjerg- og regnskovsområder i Zaïre af frygt for at vende tilbage til det

Rwanda, som i dag kontrolleres af den tutsi-dominerede bevægelse *Rwandese Patriotic Front*, RPF.

Denne artikel vil fokusere på to centrale spørgsmål i forhold til konflikten i Rwanda. Nemlig, hvad består konflikten mellem hutuer og tutsier i? Og hvordan kunne det gå så galt, som det gjorde med folkemordet i 1994? Der er her tale om et komplekst samspil mellem interne og eksterne faktorer på det socio-kulturelle, økonomiske og politiske område såvel historisk som i forhold til selve folkemordet. Det er dette den foreliggende analyse vil tage fat i.

Rwanda er en svag stat, som modsvarer flere af de karakteristika, som Georg Sørensen i introduktionsartiklen i dette nummer af *Politica* har skitseret for svage stater herunder en lav udviklingsgrad på det politisk-institutionelle område. Med folkemordet og borgerkrigen i 1994 skete der en radikaliserings af de forhold, som gør Rwanda til en svag stat, og landet gled over i den kategori af stater, der er betegnet som „failed states“ i introduktionsartiklen. Rwanda adskiller sig dog fra mange andre „failed states“. Stater som Liberia og Somalia, der er andre

Jakob Eilsøe Mikkelsen

Rwanda - analyse af et sammenbrud

Folkemordet og borgerkrigen i Rwanda i 1994 betød et midlertidigt sammenbrud i såvel de formelle som uformelle institutioner, og det sociale og politiske grundlag for staten Rwanda blev hermed radikalt forandret. Konflikten mellem hutuer og tutsier er ofte forklaret som udtryk for „dybt rodfastet og ældgammelt etnisk had“. Begrebet etnicitet giver dog bedst mening som en subjektiv/dynamisk størrelse i forhold til konflikten mellem hutuer og tutsier i Rwanda. Konfliktlinjerne i Rwanda var før sammenbruddet også regionale og klassebestemte, samt genstand for megen politisk manipulation fra forskellige aktørers side, såvel eksterne som interne. Historien bag Rwandas sammenbrud er således udtryk for et komplekst samspil mellem interne og eksterne forhold på det socio-kulturelle, økonomiske og politiske område, og Rwanda er med folkemordet et grelt eksempel på en såkaldt „failed state“. Perspektiverne for „failed states“ skal således ses i forhold til det spændingsfelt, som samspillet mellem de interne og eksterne faktorer skaber. Det er heri mulighederne og begrænsningerne for „failed states“ findes.

Indledning

Rwanda fik i foråret 1994 mediernes bevågenhed som følge af det grusomme folkemord, der kostede omkring 800.000 mennesker livet. Rystende billeder af tusinder og atter tusinder lemlæstede lig langs de støvede veje står stadig klart i de flestes bevidsthed, ligesom den forsimplede udlægning af folkemordet som hutuernes udryddelse af mindretallet tutsierne er en gængs forståelse af begivenhederne.

Nu er Rwanda igen kommet i mediernes søgelys som følge af den konflikt, der i skrivende stund udspiller sig i det centrale Zaïre, og som er udsprunget fra Kivu-provinsen i det østlige Zaïre i grænseområderne til Rwanda. Denne konflikt er en udløber af konflikten, der udmøntede sig i folkemord og borgerkrig i Rwanda i 1994. Hundredetusinder af hutuer, som flygtede i 1994, er vendt tilbage til Rwanda fra de enorme flygtningelejre i Zaïre og Tanzania, hvor de er blevet holdt som gidsler af de hutu-ekstremister, som organiserede folkemordet. Andre hundredetusinde hutuer er flygtet længere ind i de uvejsomme bjerg- og regnskovsområder i Zaïre af frygt for at vende tilbage til det

Rwanda, som i dag kontrolleres af den tutsi-dominerede bevægelse *Rwandese Patriotic Front*, RPF.

Denne artikel vil fokusere på to centrale spørgsmål i forhold til konflikten i Rwanda. Nemlig, hvad består konflikten mellem hutuer og tutsier i? Og hvordan kunne det gå så galt, som det gjorde med folkemordet i 1994? Der er her tale om et komplekst samspil mellem interne og eksterne faktorer på det socio-kulturelle, økonomiske og politiske område såvel historisk som i forhold til selve folkemordet. Det er dette den foreliggende analyse vil tage fat i.

Rwanda er en svag stat, som modsvarer flere af de karakteristika, som Georg Sørensen i introduktionsartiklen i dette nummer af *Politica* har skitseret for svage stater herunder en lav udviklingsgrad på det politisk-institutionelle område. Med folkemordet og borgerkrigen i 1994 skete der en radikaliserings af de forhold, som gør Rwanda til en svag stat, og landet gled over i den kategori af stater, der er betegnet som „failed states“ i introduktionsartiklen. Rwanda adskiller sig dog fra mange andre „failed states“. Stater som Liberia og Somalia, der er andre

eksempler på „failed states“, er således præget af en nærmest Hobbesiansk naturlig tilstand med anarki og tilfældig voldsudøvelse. Sammenbruddet i Rwanda som følge af folkemordet skete derimod ud fra en systematisk planlægning om udryddelse af politiske modstandere, hutuer som tutsier, samt af tutsi-minoriteten som befolkningsgruppe. Denne strategi lykkedes over al forventning, men den samtidige borgerkrig medførte, at organisatorerne mistede kontrollen med Rwanda.

Denne forskel på hvori det forføjede i „failed states“ består, anarki versus planlægning/systematik, giver i øvrigt fremtidsudsigterne for sådanne stater en yderligere dimension. Det er således vigtigt præcist at bestemme konflikternes karakter i de forskellige „failed states“.

Rwanda som svag stat

Den post-koloniale stats institutioner i Afrika er på mange måder et produkt af den tidligere bureaukratiske kolonistat. Kolonistatens rolle var forvaltning af europæernes hegemoni, og statsapparatet skelnede ikke mellem besluttende og implementerende roller (Chazan et al., 1988). De nye stater i Afrika, som opstod ved afkolonialiseringen, arvede de koloniale statsinstitutioner og formåede generelt ikke ved selvstændigheden at adskille magtens besluttende og iværksættende funktioner. Således heller ikke i Rwanda.

Disse autoritære karakteristika har betydet, at besiddelse af statsmagten har været ensbetydende med eksklusiv adgang til beslutningsprocesser, forvaltningsapparater, herunder kontrol med militæret, samt til de statslige finanser. Dette er blevet udnyttet af forskellige eliter, der gennem „personal rule“ og klientilistiske netværk har domineret statsapparaterne,

oftest på basis af etniske eller regionale grupper (Jackson og Rosberg, 1982).

Rwanda deler de oven for nævnte særtræk for svage post-koloniale afrikanske stater, men adskiller sig alligevel på visse punkter fra mange af de svage stater i Afrika. Som nævnt i introduktionsartiklen er manglende legitimitet et kendetegn for svage stater. Hvad angår den vertikale legitimitet, dvs. befolkningens loyalitet over for regeringen, adskiller Rwanda sig bemærkelsesværdigt. Rwanda har således en høj grad af vertikal legitimitet, som fra før kolonitiden har været udtrykt ved en tradition for stærk centraliseret og hierarkisk styring. Endvidere har det territorium, som Rwanda i dag udgør, ikke været genstand for stridigheder, sådan som tilfældet har været med grænsedragningen mellem mange andre stater i Afrika.

Fraværet af den horisontale legitimitet, dvs. befolkningens samhørighed som nation, har derimod udgjort det interne sikkerhedsproblem i Rwanda, kulminerende med sammenbruddet i 1994. Det antagonistiske forhold mellem to befolkningsgrupper i Rwanda, hutuer og tutsier, har givet sig udslag i en rivalisering om statsmagten mellem hutu- og tutsi-eliter samt mellem medlemmer af eliterne indbyrdes i de to grupper. Gros har karakteriseret denne form for svag stat som en erobret stat (Gros, 1996). Hermed menes, at staten ikke er til for hele befolkningen, men kun for den del af befolkningen, som den hegemoniske magtelite tillader. En erobret stat har typisk et stærkt centraliseret og hierarkisk statsapparat, og *the state failure* består i, at staten netop af magteliten ikke tilsigter at basere sig på hele befolkningen.

I Rwanda var staten fra selvstændigheden i 1962 og frem til sammenbruddet i 1994 erobret af hutu-eliter. Først fra det centrale Rwanda under Den Første Re-

publiks præsident Grégoire Kayibanda (1962-73), og siden af en eksklusiv hutu-elite fra det nord-vestlige Rwanda med Den Anden Republiks præsident Juvénal Habyarimana (1973-94) i spidsen. Rwanda var under de to hutu-republikker en ideologisk stat på linje med Israel, Sovjetunionen og Nazi-Tyskland, styret af hutu-elitens forestillinger om det, der på kinyarwanda¹ hedder *rubanda nyamwinshi*, flertalsfolket. Det vil sige hutuerne, hvis ret til magten i Rwanda blev tolket som indiskutabel af hutu-elitene og i øvrigt også som demokratisk per definition (Prunier, 1995). Rwanda kan således betegnes en monopolstat i Claphams forståelse af dette begreb (Clapham, 1996: 56-62); en stat, hvor en gruppe i samfundet bevidst har sikret sig den eksklusive statsmagt ud fra etniske hensyn.

Det interne sikkerhedsproblem i Rwanda består altså primært i den erobring af staten og dennes idé, som har fundet sted. Kulminationen på elite-rivaliseringen i Rwanda var det tragiske folkemord i 1994. Nyere teori om svage stater forklarer primært det interne sikkerhedsproblem i svage stater ud fra forhold, som skal søges internt i den enkelte stat (Ayoob, 1995; Jackson, 1990; Gros, 1996). Dette står i kontrast til den tidligere (ofte marxistiske) afhængigheds-teoris eksterne (økonomiske) fokus.

Denne artikel fokuseres på, at det interne sikkerhedsproblem i svage stater bedst forklares ud fra *samspillet mellem* interne og eksterne forhold, ikke bare på det økonomiske område, men også på det socio-kulturelle og det politiske område.

Historien bag

Rwandas sammenbrud

Rwanda er et af de mindste lande på det afrikanske kontinent. Beliggende i det

centrale Afrika syd for ækvator, har Rwandas frodige landskab med grønne bakker og våde marskområder skabt ideelle levevilkår samt betingelser for i fred og ro at opbygge et kongedømme med central styring og hierarkisk social kontrol. I 1897 blev Rwanda koloniseret af Tyskland, og landet forblev under tysk herredømme indtil 1916, hvor Rwanda overgik til et mandat, ledet af belgierne, under FN's forgænger Folkeforbundet. Denne indflydelse på Rwanda er den første eksterne faktor, som bidrog til det interne sikkerhedsproblem.

Social organisation.

Fra myte til virkelighed

For at forstå hvori konflikten mellem hutuer og tutsier består, er det nødvendigt at gå historisk til værks. Den sociale organisation i Rwanda før, under og efter kolonitiden tegner et broget og flerdimensionelt billede af konfliktlinjerne i landet.

Hutuerne, et bantu-folk, kom til de områder, som i dag udgør Rwanda, fra savannerne i det nuværende Cameroon omkring det 11. århundrede. Hutuerne var bønder og levede primært af at opdyrke den nyvundne jord samt af at holde bier. Der boede i Rwanda på det tidspunkt allerede et pygmæfolk, twaerne, der var jæger-samlere. Hutuerne organiserede sig efter klaner, som udgjordes af forskellige familier (Prunier, 1995). Tutsierne, et hamitisk folk fra det nuværende Etiopien, kom som nomader med deres kvæg til Rwanda senere end hutuerne. Mødet mellem de to folk forløb nogle steder fredeligt; tutsier handlede med hutuer, mens tutsier andre steder i Rwanda undertvang sig hutuer. Fælles for begge interaktionsformer var, at tutsierne overtog hutuernes sprog, religion, traditioner og nogle steder organisationsformer (Newbury, 1988;

IRCG nr. 1 1996). Klanerne var den primære sociale institution i det præ-koloniale Rwanda og indeholdt med tiden både hutu-, tutsi- og twa-familier.

Det præ-koloniale Rwanda bærer præg af både „etniske“, klassemæssige og regionale konfliktlinjer. Mens det etniske nogle steder bestod i „oprindelige“ forskelle, dvs. fysiske træk og slægtens oprindelsessted, synes etniciteten i Rwanda snart at få karakter af noget socialt, politisk og økonomisk, altså noget dynamisk eller klassemæssigt (Lemarchand, 1983). Newbury har beskrevet dette således:

„(As) the political arena widened and the intensity of political activity increased, these classifications became increasingly stratified and rigidified. More than simply conveying the connotation of cultural difference from Tuutsi, Hutu identity came to be associated with and eventually defined by inferior status“ (Newbury, 1988: 51).

De klassiske former for klientilisme betød imidlertid, at der var en mulighed for social fleksibilitet i det hierarkiske samfund. Det interessante her er muligheden for henholdsvis „hutuficering“ og „tutsificering“ (Prunier, 1995). Denne dynamiske form for etnicitet skal ses i forhold til de store regionale forskelle mellem centeret, et tutsi-domineret kongedømme, og periferien domineret af små hutu-høvdingedømmer. De regionale forskelle indbar, at alle folk fra det centrale Rwanda således blev betegnet som tutsier af folk i perifere regioner, uanset status eller „oprindelse“ (Newbury, 1988). Hutu- og tutsi-kategorierne fandtes altså i Rwanda før kolonitiden, men indeholdt en fleksibilitet, deres hierarkiske forankring til trods.

Med den katolske kirkes ankomst til Rwanda og de belgiske koloniale bureaukraters og antropologers ditto, skete der

en objektivisering af de dynamiske hutu- og tutsi-kategorier, hvorved skellene mellem hutuer og tutsier blev skarpere (Newbury, 1992). Denne „Invention of Tradition“, som fandt sted, skal ses som udtryk for de herskende ideologiske og „videnskabelige“ ideer, som europæerne bragte med sig til Rwanda (Harroy, 1984; Prunier, 1995). De dominerende ideer gik på, at tutsierne var et herrefolk, som ud over at være født til at regere, var for fine til at være „negre“ (Chrétien, 1985: 138). Kolonimagten baserede således sit herredømme på at samarbejde med og privilegere tutsierne på bekostning af hutuerne. Dette fik fatale følger.

Det stærkt hierarkiske samfund i Rwanda blev fastlåst, sådan at det praktisk talt blev umuligt at skifte „etnisk“ kategori. Tutsierne var overklassen og hutuerne underklassen. Heraf fulgte, at alle tutsier (her forstået ud fra race) uanset social status blev „videnskabeligt“ betragtet som et herrefolk, og der opstod derfor et skarpt skel mellem bønderne på bakkerne efter tutsi- eller hutu-status. Dette blev kompliceret af den blanding mellem hutuer og tutsier, som siden de to folks første møde fandt sted mange steder i Rwanda.³ Prunier beskriver den komplekse sameksistens på bakkerne som „(a life) for better or for worse; for intermarriage or for massacre“ (Prunier, 1995: 3).

„The Invention of Tradition“ blev i Rwanda udmøntet i en række udskiftninger af centralt placerede hutuer til fordel for tutsier. Perifere regioner domineret af hutuer blev med belgiernes hjælp nu kontrolleret af tutsier. Tutsierne fandt sammen som „etnisk“ gruppe allerede før kolonialiseringen under en karismatisk tutsi-konge, mens hutuerne primært relaterede sig i forhold til deres regionale placering (Newbury, 1988). Dette ændrede sig dog

delvist for hutuernes vedkommende som følge af den systematiske undertrykkelse fra belgiernes og tutsi-aristokraternes side. Kolonitiden i Rwanda bidrog således til at gøre en myte til virkelighed. Nemlig myten om tutsiernes (racemæssigt) hegemoni i Rwanda. Denne objektivisering af en hidtil subjektiv etnicitet er en væsentlig faktor i konflikten, og den blev afgørende fremprovokeret af en ekstern faktor, den belgiske kolonimagt.

Konsekvenserne af den socio-kulturelle mytologi i Rwanda indtraf i 1950'erne, da den katolske kirke skiftede syn på den ubetingede støtte til tutsierne. Tutsiernes overlegenhed var så indarbejdet, at den blev en direkte trussel mod de hvide præsters magtposition i den katolske kirke. I en tid præget af nye politiske toner om koloniernes selvstændighed fulgte den belgiske koloniforvaltning i kirkens fodspor, og hutuernes „sociale revolution“ i 1959 tog form. På dette tidspunkt havde den belgisk støttede polarisering mellem hutuer og tutsier medført, at konflikten i Rwanda nu stod mellem to etniske grupper i statisk forstand. Hutuernes kamp mod tutsierne blev ført som en etnisk kamp snarere end en klassekamp.

Den „sociale revolution“ var i virkeligheden et etnisk magtskifte, hvor magtpyramiden blev vendt på hovedet. De undertrykte hutuer blev hjulpet til magten af belgiernes, som givetvis ønskede at sikre sig et positivt eftermæle i Rwanda samt ønskede at vise gode demokratiske hensigter over for den kritiske generalforsamling i FN. Demokratitankegangen var følgende: Da hutuerne udgjorde befolkningsflertallet ville det per definition være demokratisk, hvis de også sad på magten. Belgierne bidrog til at ændre forvaltningsstrukturen i Rwanda til kommuner med borgmestre, og der blev af-

holdt valg, som bekræftede hutuernes nye magtposition. Mange tutsier flygtede til nabostaterne. Myten om hutuer versus tutsier var virkeliggjort.

Økonomisk sårbarhed og afhængighed
Rwanda før folkemordet kan karakteriseres som et u-land som følge af den marginale placering i den internationale økonomi. Denne marginale placering skyldes både det økonomiske verdenssystem, hvor de fattige stater diskrimineres, og den førte økonomiske politik i Rwanda. Hvad det sidste angår, har Bates leveret en rammende analyse af markedet som politisk arena i Afrika (Bates, 1981). Den fremherskende økonomiske politik i afrikanske subsistensbaserede landbrugslande har således bygget på statens aktive rolle i prispolitikken ud fra devisen: økonomiske fordele til en del af befolkningen, dvs. bybefolkningen, samt primært til statsbureaukratiet og den regerende magtelite, til gengæld for politisk loyalitet over for regeringen (Bates, 1981). En økonomisk politik, som også er blevet anvendt i Rwanda med øget klassedannelse og regional ulighed til følge (Newbury, 1992).

Over 90 pct. af Rwandas befolkning boede før folkemordet på landet og levede som bønder. Ud over at dyrke subsistensfødevarer som cassava og bananer, var Rwanda primært økonomisk afhængig af *cash*-produkter som kaffe og the.⁴ På trods af den i praksis udbytende landbrugspolitik over for småbønderne under Habyarimana-regeringens „planlagte liberalisme“, var Rwanda infrastrukturelt set et af de økonomisk bedst udviklede lande i det centrale Afrika. Dette som følge af den geopolitiske placering med store økonomisk svage naboer. Et korrump Zaïre medførte stor illegal handel mellem Rwanda og Kivu-provinsen; et krigs-

hærges Uganda gjorde investeringer i det centrale Afrika mere sikre i Rwanda, og endelig gjorde et statssocialistisk, ineffektivt Tanzania bistandsprojekter blandt de arbejdsomme rwandere mere attraktivt for nogle vestlige stater. Rwanda udgjorde således et smørhul, indtil kaffepriserne i 1986 drastisk faldt med økonomisk krise til følge.

En statsligt fastsat pris på kaffe, som lå under verdensmarkedsprisen, medførte, at de enkelte småbønder økonomisk set blev diskrimineret både af staten og af private mellemhandlere, der i flere regioner i Rwanda havde monopsoni, dvs. var ene-aftagere. Ud over den indbyggede sociale ulighed og klassesdannelse medførte denne politik, at overskuddet fra kaffeproduktionen tilfaldt staten (den regerende hutu-elite) og enkelte private mellemhandlere (ofte fra hutu-eliten) (Prunier, 1995). En øget befolkningstilvækst i forhold til væksten i produktionen af landbrugsvarer og stigende priser på basale forbrugsvarer resulterede i en stigende forarming af bønderne. En situation som yderligere blev forværret i 1989 med den internationale kaffeaftales sammenbrud.

Det stigende eksterne økonomiske pres som følge af kaffeprisernes fald i 1989 kombineret med interne faktorer som tørke og fejlslagen høst med deraf følgende fødevaremangel, et ineffektivt landbrug, samt afskæring af den økonomisk livsvigtige landevej gennem Uganda til havnebyen Mombasa i Kenya som følge af borgerkrig, resulterede i 1990 i, at regeringen i Rwanda modvilligt accepterede et økonomisk strukturaljusteringsprogram. Dette var konstrueret af Verdensbanken og IMF med devaluering, privatisering, ophævelse af subsidier samt øget brugerbetaling, som kodeord (IRCG nr. 1, 1996: 37-38). Følgerne heraf blev

mærkbare og intensiverede de allerede eksisterende spændinger i Rwanda.

For det første blev bønderne yderligere socialt forarmede som følge af den dikterede ophævelse af den fastsatte kaffepris. Efter sammenbruddet på verdensmarkedet var den statsfastsatte pris blevet en økonomisk gevinst for bønderne, idet verdensmarkedsprisen nu var lavere end statens. Med den nu lavere indtægt som følge af liberaliseringen og de øgede brugerudgifter i forhold til skole- og sundhedsvæsenet blev den store bondekasse i Rwanda stadig fattigere.

For det andet blev hutu-eliten med præsidentfruens klan i spidsen, der udgjorde magteliten bag præsident Habyarimana, afskåret fra økonomisk at „skumme fløden“ fra kaffeeksporten, og måtte herefter „nøjes“ med at trække penge ud af udenlandsk finansierede bistandsprojekter (Prunier, 1995: 84). Den økonomiske krise medførte en politisk rivalisering i magteliten; spændingsniveauet var på bristepunktet i Rwanda.

Den politiske situation

Den politiske situation i Rwanda under den første præsident Grégoire Kayibanda (1962-73) var præget af ånden fra „den sociale revolution“ om hutuernes *ret* til magten. Trods valget af en Nationalforsamling monopoliseredes magten reelt omkring præsidenten, og centrale politiske poster blev givet til folk fra Kayibandas egen region Gitarama i det centrale Rwanda (Newbury, 1992). En sådan favoritistisk politik bidrog snart til regionale spændinger på tværs af etniske skel.

En væsentlig ekstern faktor på den politiske arena i Rwanda efter selvstændigheden er forholdet til miniputnaboen Burundi, der har mange af de samme konfliktlinjer som Rwanda, om end i mildere grad. Lemarchand har beskrevet forhold-

det således: „It is important to stress that Rwanda and Burundi cannot be understood independently of each other. Historically, and to this present day, ethnic strife in the former has had a profound impact on the destinies of the latter, and vice versa.“ (Lemarchand, 1994: 585). Uroligheder i Burundi i 1972-73, hvor tutsi-regeringshæren massakrerede tusindvis af hutuer, førte således til uroligheder i det nordlige Rwanda. Disse uroligheder begyndte som aggressioner mod tutsi-befolkningen, men udviklede sig snart til en regulær klassekonflikt, hvor fattige hutuer plyndrede rige hutuer, samt til en regional konflikt, hvor hutuer fra de nordlige Gisenyi- og Ruhengeri-provinser vendte sig mod hutuer fra de sydlige og centrale provinser i Rwanda. Massakrerne kulminerede med et ublodigt militærkup, hvor den tidligere hutu-forsvarsminister Juvénal Habyarimana fra den nordlige Gisenyi-provins den 5. juli 1973 tog magten støttet af hutu-hæren, som primært udgjordes af folk fra nord. Den Anden Republik i Rwanda var en politisk kendsgerning.

Under Habyarimanas ledelse centraliseredes det i forvejen hierarkiske politiske system yderligere. De tidligere folkevalgte borgmestre blev nu udpeget af Centralkomiteen i det regerende hutu-parti *Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement* (MRND), som fra 1975 var det eneste formelle og reelle parti i Rwanda (Newbury, 1992; Prunier, 1995). Habyarimanas magtovertagelse blev betegnet som en „moralisk revolution“, som skulle tjene til at opbygge et „ansvarligt demokrati“, men støtten kom især fra de nordlige provinser.

Moralen bag Habyarimanas regime skulle snart vise sig at være mere elitistisk end folkelig. Magten blev i stadigt sti-

gende grad centraliseret omkring *akazu*-klanen, også kendt som *Le Clan de Madame* på grund af præsidentfruens fremtrædende position. Med et generationsskifte i centralforvaltningen i midten af 1980'erne, blev de tidligere embedsmænd, som alle havde oplevet kolonitiden og „den sociale revolution“, skiftet ud til fordel for unge hutuer, som ikke følte nogen forpligtelse over for de almindelige hutu-bønder. De nye embedsmænd koncentrerede sig om at konsolidere og ekspandere deres økonomiske magt med øget korruption til følge (Newbury, 1992: 200 og 203).

Den politiske situation fra 1990 og frem til sammenbruddet i april 1994 vidner om et intenst politisk spil, hvor interne og eksterne aktører var ved at falde over hinanden i et forsøg på at dominere den politiske udvikling i Rwanda. Den omtalte økonomiske krise forplantede sig hastigt til den politiske arena. Et spirende civilsamfund i form af regeringskritiske aviser, studenter fra universiteterne samt katolske præster udtrykte deres misbilligelse til Habyarimana-regimets korrupte adfærd, inspireret af studenterdemonstrationer i Zaïre for indførelse af demokrati (Newbury, 1992). Habyarimana-regimet forholdt sig repressivt til de folkelige krav, og svarede igen med arrestationer og mystiske dødsulykker (Ayittey, 1992: 217), men slog dog senere ind på en mere responsiv vej.

I oktober 1990 tog den politiske udvikling en anden drejning, da RPF-oprørshæren invaderede Rwanda fra dens base i det sydlige Uganda. Årsagen hertil skal ses som et forsøg på at styrke bevægelsens position, inden demokratiseringsbestrebelse og forhandlinger om repatriering af tutsi-flygtninge fra Uganda for alvor tog fart (Prunier, 1995: kap. 3). RPF-hæren var veltrænet, idet et stort

antal af oprørshærens soldater havde deltaget i borgerkrigen i Uganda i 1981-86 og været med til at bringe Ugandas nuværende præsident Museveni til magten. En ganske betydelig faktor, idet RPF derfor havde endog overordentlig gode kontakter til regeringen og hæren i Uganda. De våben, som RPF anvendte, var således „forsvundet“ fra hæren i Uganda (Prunier, 1995; IRCG nr. 1, 1996).

RPF-bevægelsen er en erklæret multi-etnisk bevægelse med moderate hutuer på centrale poster, men reelt domineret af tutsier forsamlet omkring Rwandas nuværende vice-præsident og forsvarsminister Paul Kagame, der ligesom Ugandas og Eritreas nuværende præsidenter er repræsentanter for en ny generation af intellektuelle afrikanske ledere, som er kommet til magten via oprørsbevægelser. RPF er grundlagt i 1987 af rwandiske eksil-tutsier primært i Uganda med det formål at vende tilbage til Rwanda eventuelt gennem militær intervention.

Frankrigs rolle i det politiske spil i Rwanda udgør også en interessant eksternt faktor. Frankrigs tætte politiske forbindelser til det frankofone Afrika er blevet tolket som et politisk-kulturelt forsvar mod det angelsaksiske hegemoni, også kaldt „ånden fra Fashoda“⁵ (Prunier, 1995: 102-108; Clapham, 1996: 97). Frankrigs strategi i Rwanda var dobbelt. På den ene side formulerede Præsident Mitterand et krav om demokratisering over for den modvillige Habyarimana og hans MRND-ét-parti-system. På den anden side sendte Frankrig militær støtte til den rwandiske regeringshær, da „det anglofone Ugandas forlængede arm“, RPF, angreb Rwanda (Lemarchand, 1994: 603). Også Zaïre og Belgien interвенerede militært, men begge staters rolle i det politiske spil i Rwanda i 1990'erne kan kun betegnes som perifer. Zaïre var

en uforbeholden støtte af Habyarimanagerimet; Belgien en varm fortalere for demokratiseringen.

Borgerkrigen endte efter en måned med RPF's nederlag og retræte tilbage til Uganda. Tiden fra slutningen af 1990 og frem til midten af 1993 var præget af forskellige politiske tendenser: 1) Indførelse af et flerparti-system med dannelse af nye partier; de vigtigste var *Mouvement Démocratique Républicain* (MDR), et hutu-parti fra den tidligere præsident Kayibandas region, *Parti Social Démocrate* (PSD), især populært i det sydlige Rwanda og *Parti Libéral* (PL), støttet af forretningsfolk og især af tutsier. 2) Øget radikaliserings af magtelisten i MRND omkring *akazu*-klanen med „klanisering“ af den Præsidentiale Garde samt dannelsen af parti-militser, *Interahamwe* (IRCG nr. 1, 1996: kap.4). Karakteristisk for denne periode i Rwandas politiske historie var den stigende polarisering mellem det tutsi-dominerede RPF og det hutu-dominerede MRND.

En svag overgangsregering, der skulle formidle en reel magtdeling mellem MRND, de nye partier og RPF resulterede i sabotage fra MRND's og Habyarimanas side under pres fra det nyligt opståede hutu-ekstremistiske parti *Coalition pour la Défense de la République* (CDR). Organiserede massakrer mod tutsier især i den nordlige Ruhengeri-provins blev nu en realitet. Massakrerne var endog institutionaliserede som samfundstjeneste, dvs. tvangsarbejde for staten (*umuganda*), udført af almindelige hutubønder og ledet af lokale borgmestre og embedsmænd samt *Interahamwe* med blåstempling fra MRND's central-komité, og under massiv racistisk propaganda fra CDR's *Radio Mille Collines* (Prunier, 1995; Lemarchand, 1994; IRCG nr. 1, 1996).

I 1992 blev der taget et nyt initiativ til politiske forhandlinger mellem overgangsregeringen, MRND og RPF. Forhandlingerne blev en balancegang for såvel de nye politiske partier i Rwanda som for Præsident Habyarimana, som kæmpede med, eller til tider snarere mod, en stadig mere blodtørstig politisk fraktion i *akazu*-klanen, Habyarimanas egen magthase, støttet af *Interahamwe*-militserne samt ekstremister i de hutu-dominerede partier. Det politiske klima i Rwanda blev stadigt mere ophedet, og selv om en politisk magtdelingsaftale blev underskrevet i Arusha i Tanzania under eksternt pres fra Rwandas nabostater, Den Afrikanske Enhedsorganisation (OAU) og en række vestlige stater, var det vanskeligt at spore politisk stabilitet. Aftalen indebar at en FN-styrke, UNAMIR, skulle sendes til Rwanda for at observere, at aftalen blev overholdt.

Mordet på Burundis første hutu-præsident i oktober 1993 fik stor betydning i Rwanda. Selv mere moderate hutuer syntes nu at støtte hutu-ekstremisternes påstand om, at tutsierne aldrig ville respektere hutu-flertallet. Den indgåede magtdelingsaftale var ikke det papir værd, den var skrevet på for mange hutuer. Denne begivenhed satte formodentlig gang i planerne om „den endelige løsning“, iværksættelsen af et folkemord på politisk moderate hutuer og på tutsi-befolkningen (Lemarchand, 1994). Rwanda dirrede af politiske spændinger. Gentagne advarsler fra ledende FN-folk i Rwanda samt politikere og diplomater fra Afrika og Europa med kendskab til planerne om det forestående systematiske folkemord blev overhørt af FN's Generalsekretariat i New York.⁶ Scenen for folkemordet var sat.

Folkemordet i Rwanda

Folkemord er et stærkt ord. En definition af folkemord, som „en stats eller statslige aktørers systematiske udryddelse af en eller flere (etniske) grupper inden for staten“ (Gurr og Harff, 1994: 90), synes dog uden tvivl at berettige til brugen heraf, når massakrerne i Rwanda i foråret 1994 analyseres. Prunier beskriver, at det var almindeligt kendt i Kigali, Rwandas hovedstad, at noget var under opsejling (Prunier, 1995: 222-229). Hutu-ekstremistisk propaganda fremført i såvel radio som aviser indikerede de forestående massakrer på tutsier, samt „at en lille begivenhed“ ville finde sted den 6. april (Prunier, 1995: 223), datoen hvor Præsident Habyarimanas fly blev skudt ned, og planerne om folkemord blev sat iværk.

Hvem der skød Habyarimana ned er ikke kendt. De bedste motiver findes hos den Præsidentiale Garde (PG), der stod foran opløsning som følge af Arusha-aftalen, og havde tætte forbindelser til *akazu*-klanens inderste cirkler, samt til hutu-ekstremisterne i MRND og CDR. PG kontrollerede endvidere den bakke i Kigali, hvorfra missilet, som ramte Habyarimanas fly, blev affyret. Blot tre kvarter efter Habyarimanas nedskydning startede den blodrus, som skulle komme til at koste 800.000 mennesker livet. Habyarimana blev således givetvis ofret for hutu-ekstremisternes sag, „den endelige løsning“.

Vejspærringer blev sat op overalt i Kigali, husransagninger blev iværksat og hele netværket af *Interahamwe*-militser, PG og ekstremister fra regeringshæren blev mobiliseret. De første ofre var moderate hutuer. Dernæst kom turen til repræsentanter for civilsamfundet, eksempelvis journalister, oppositionspolitikere og menneskerettighedsforkæmpere såvel

hutuer som tutsier, og endelig kom turen til tutsi-befolkningen (IRCG nr. 1, 1996: 51).

Den 8. april genoptog det tutsi-dominerede RPF borgerkrigen fra det nordlige Rwanda under indtryk af de grusomme massakrer mod moderate hutuer og tutsierne. RPF søgte at standse massakrerne, men de blodige macheter huggede hurtigere end RPF's tungt armerede hær kunne forcere. Det lykkedes dog som bekendt RPF at erobre magten i Rwanda, men først efter tre måneders borgerkrig mod regeringshæren i Rwanda og en næsten fuldstændig udryddelse af de moderate hutuer og af de tutsier, som boede i Rwanda. Et ukendt antal hutuer mistede livet som følge af hævn-mord fra RPF's side.

Hvad var FN's rolle under folkemordet i Rwanda? Som omtalt ignorerede FN-Generalsekretariatet alle advarsler om det forestående folkemord. I stedet analyserede Generalsekretariatet situationen i Rwanda som udtryk for statskup, anarki og tilfældig voldsudøvelse (Prunier, 1995: kap. 6). Statskup var det rigtignok. Derimod var der ikke tale om hverken anarki eller tilfældig voldsudøvelse. Massakrerne i Rwanda var et decideret folkemord. Den fejlagtige analyse fik FN til at begå nogle fatale fejl.

Efter mordet på ti belgiske FN-soldater ønskede belgierne ikke længere at deltage i UNAMIR, FN's styrke. Tilbage var kun ekstremt dårligt udrustede FN-soldater fra Tredje Verdens lande. Sikkerhedsrådet vedtog derfor resolution 912, hvoraf det fremgik at UNAMIR skulle beskæres (UN, 1995: 51-53), fra 2.548 mand til blot 270 mand. Præcist hvad hutuekstremisterne havde håbet, og regnet med, ville ske, så de kunne fortsætte deres forehavende uden ekstern indblanding (Prunier, 1995). Først tre uger inde i april

og med omkring en halv million lig på bordet, skiftede FN anarki-analysen ud med en analyse af folkemord, og det blev vedtaget at genindsætte en UNAMIR II-styrke med 5.500 mand. Fra beslutning til implementering gik der imidlertid tre måneder (IRCG nr. 1, 1996).

Den 23. juni gik Frankrig i aktion med 2500 svært bevæbnede soldater støttet af 500 senegalesiske soldater i en mission under FN, som følge af Sikkerhedsrådets resolution 929 (UN, 1995: 60-62). Aktionen blev betegnet *Opération Turquoise* og skulle være en humanitær intervention. Der er dog faktorer, som tyder på en underliggende politisk dagsorden hos Frankrig.

1) Det sene tidspunkt for interventionen. Folkemordet var så godt som fuldført, da franskmændene intervererede. Hutu-militserne og regeringshæren, herunder PG, var på flugt fra RPF, som erobrede den ene provins efter den anden. Med andre ord var tingene ved „at løse sig selv“, set med de briller, som senest blev anvendt af verdenssamfundet under flygtningekrisen i Zaïre i 1996. Derfor vejer politiske motiver, som det nære venskab til hutu-lederne samt sløring af en mulig fælles berigende narkotikaproduktion i det syd-vestlige Rwanda (Clapham, 1996: 253), hvor „sikkerhedszonen“ blev oprettet, tungt i en analyse af Frankrigs motiver i Rwanda.

2) Den tunge bevæbning, med jagerfly og store bombemaskiner i beredskab i Goma i Zaïre (IRCG nr. 2, 1996: 55), synes usædvanlig for en humanitær aktion, som skulle redde civile tutsier/moderate hutuer fra påvirkede militser med macheter og lette håndvåben. Noget kunne tyde på, at RPF sås som Frankrigs virkelige fjende og ikke hutu-militserne. De sidstnævnte kunne da også uhindret, under fransk beskyttelse, flygte til Zaïre,

hvor de siden regrupperede sig og kontrollerede de enorme flygtningelejre. Der var dog humanitære elementer som følge af aktionen, idet omkring 15.000 tutsier blev reddet ud fra dødslejre oprettet af hutu-militserne (IRCG nr. 1, 1996).

De interne dynamikker bag folkemordet i Rwanda var et resultat af et samspil mellem de socio-kulturelle, økonomiske og politiske faktorer. Som nævnt har Rwanda en lang historisk tradition for hierarkisk top-down styring. Dette hierarki blev udnyttet af hutu-ekstremisterne til gennem propaganda og disinformation at skræmme hutu-bønder til at tage del i blodrusen. Incitamenterne for hutu-bønderne er ikke svære at få øje på: den økonomiske krise, den sociale organisationsform med fokus på etniske forskelle, overbefolkning, autoritetstro, frygt (Prunier, 1995). Motiverne for organisatorerne bag ideen om et folkemord var derimod politiske; det endelige opgør med de aristokratiske tutsier, som altid havde undertrykt hutuerne, samt et spørgsmål om magt. Prunier har beskrevet det således:

„The genocide was like an explosion taking place in a very small, overcrowded room. In a perverse and sick way it was, at least in part, the real revolution of which the people had been deprived in 1959, with all its wild unleashing of energy and upsetting of social conventions“ (Prunier, 1995: 349).

Rwandas sammenbrud vidner om, hvor sårbar en svag stat er. På trods af den systematiske planlægning og effektive implementering af folkemordet mistede hutu-ekstremisterne kontrollen med Rwanda til den tutsi-dominerede oprørshær RPF under den samtidige borgerkrig. De formelle og uformelle institutioner brød midlertidigt sammen, og Rwanda blev en „failed state“.

Konklusion

Folkemordet blev ikke begået af hutuerne, men af *en del af* hutuerne, nemlig ekstremisterne og de bønder, som de tvang med sig. Konflikten mellem hutuer og tutsier er præget af et komplekst samspil mel-

Figur 1, Folkemordet: Betingende og udløsende faktorer

<i>Betingende faktorer</i> Konflikt mellem hutuer og tutsier	<i>Ekstern indflydelse</i> De etniske kategorier cementeres af det belgiske kolonistyre. Først støttes tutsierne, siden hutuerne.
En fattig, landbrugsbaseret subsistens-økonomi udsuges af statseliterne	Stærkt faldende verdensmarkedspriser på kaffe. Strukturtilpasningsprogram øger de sociale problemer.
Magtkamp mellem forskellige eliter => øget klanisering og etnisk mobilisering.	Burundi: hutu-tutsi modsætninger påvirker situationen i Rwanda. Uganda: støtte til tutsierne. Frankrig: kræver demokrati, men støtter samtidig uforbeholdent hutu-regeringen.
<i>Udløsende faktorer</i> Stigende polarisering af hutu-tutsi modsætninger. Præsident Habyarimana myrdes.	FN forholder sig passivt.

lem interne og eksterne faktorer. Både de interne og de eksterne forhold er vigtige i en analyse af svage staters sikkerhedsproblem. (Se figur 1).

Umiddelbart synes konflikten mellem hutuer og tutsier uløselig, ikke mindst efter det tragiske folkemord i 1994. Den fastlåsnings af hutu- og tutsi-kategorierne, som fandt sted under den belgiske kolonitid, og som siden er blevet styrket gennem politiske eliters magtpolitik i Rwanda, synes hæmmende for en demokratisk og forsonende genopbygning af Rwanda. Men netop konfliktens politiske karakter gør det vanskeligt kategorisk at afskrive en fredelig sameksistens mellem hutuer og tutsier i Rwanda, byggende på tillid og reciprocitet. Rwandas fremtidige udvikling er således langt fra endelig afgjort. Den afhænger af en række interne og eksterne faktorer, såvel politiske og økonomiske som socio-kulturelle.

Interne faktorer, som er medbestemmende for en fredelig og demokratisk udvikling i Rwanda, er forløbet af retsopgøret efter folkemordet, repatrieringen af de hjemvendte flygtninge, især hutuerne, gennemførelse af en magtdeling i Rwanda såvel horisontalt, altså mellem de forskellige magtsfærer, som vertikalt, inden for de enkelte magtsfærer, samt decentralisering af forvaltningsstrukturerne med større responsivitet til følge.

Vigtige eksterne faktorer er udviklingen i De Store Søers region, som Rwanda er en del af på linje med Uganda, Burundi, det nord-vestlige Tanzania og det østlige Zaire. Den manifesterede konflikt i Zaire og den latente, og til tider manifesterede, konflikt mellem hutuer og tutsier i Burundi er i øjeblikket de største usikkerhedsmomenter for Rwandas fremtidige udvikling. Men også det socio-økonomiske udfald af det genoptagne strukturtilpasningsprogram samt udfaldet af retssagerne ved

Det Internationale Tribunal for Rwanda nedsat i Arusha i Tanzania er faktorer af betydning.

Om Rwanda som svag stat vil formå at sikre en udvikling med accept af demokratiske idealer og fokus på good governance, eller snarere vil fortsætte i den voldsspiral som kulminerede med folkemordet og dermed eventuelt „pendle“ mellem at være en svag stat og en „failed state“, vil være et resultat af samspillet mellem de ovenfor nævnte faktorer.

Generelt for „failed states“ gælder det, at den kolde krigs afslutning og den politiske og økonomiske globaliseringsproces fortsat vil øge presset på de svage stater med deraf følgende risiko for at blive „failed states“. Mens Liberia og Somalia eksempelvis har befundet sig i en nærmest permanent tilstand af „state failure“ de seneste år, er det i Rwanda lykkedes at genetablere en vis orden. Forskellene i konflikttyperne spiller en rolle her, men mulighederne og begrænsningerne skal i begge tilfælde findes i spændingsfeltet mellem interne og eksterne faktorer.

Spændingsfeltet indeholder samtidig nogle strukturelle begrænsninger samt valgmuligheder hos de enkelte aktører. Det komplekse samspil mellem interne og eksterne forhold samt strukturelle og aktørmæssige faktorer efterlader således „failed states“ med to mulige udviklinger. Enten med et fortsat højt konflikt-niveau med vold og ødelæggelse til følge, eller med en mere fredelig, eventuelt demokratisk, udvikling med mulighed for genopbygning af den sammenbrudte stat. Man kan håbe på det sidste.

Noter

1. *Kinyarwanda* er det sprog som tales af Banyarwanda-folket, det vil sige af såvel

- hutuer som tutsier (og twaer, et pygmæfolk som udgjorde ca. 1 pct. af befolkningen før folkemordet). Hutuerne udgjorde omkring 85 pct. af befolkningen i 1962 og 90 pct. i 1991, mens tutsierne udgjorde henholdsvis 14 pct. og 9 pct. af befolkningen i 1962 og 1991 (IRCG, nr.1 1996).
2. "The Invention of Tradition" er udtryk for en gængs Afrika-politik i begyndelsen og midten af dette århundrede, som indebar forskellige mere eller mindre fantasifulde myter om "de vilde" afrikaneres kultur og sociale organisation. Se Eric Hobsbawm og Terence Ranger (1992); kapitel 6.
 3. Familier og slægter har i det præ-koloniale Rwanda fulgt et patrilineært princip, dvs. fulgt faderens status. Med mulighederne for "hutuficering" og "tutsificering" alt efter socio-økonomisk formåen er mange tutsier og hutuer blandet på kryds og tværs.
 4. Rwandas eksportindtægter fordelte sig i 1986 på kaffe, 82 pct. og the, 9 pct., mens fordelingen i 1992 var kaffe, 51 pct. og the, 30 pct. Dette som følge af den internationale kaffeaftales sammenbrud i 1989 (IRCG, nr.1 1996:19-20 og 36-38).
 5. "Ånden fra Fashoda" refererer til kollisionen mellem den franske kolonihærs øst-vest strategi i Afrika og den britiske kolonihærs nord-syd strategi. De to hære stødte sammen i Fashoda, en by i Sudan, og dette møde er siden blevet et symbol for franskmændene på den imperialistiske anglofoni.
 6. Dagbladet *Information* har i november og december 1996 trykt en række dokumenter, som bevidner Generalsekretariatets viden og ignorance; dokumentation, som er belastende for såvel den tidligere FN-Generalsekretær Bhoutros-Bhoutros Ghali som for den nye FN-Generalsekretær Kofi Annan.

Litteratur

- Ayittey, George B.N. (1992). *Africa Betrayed*, New York: St. Martin's Press.
- Ayoob, Mohammed (1995). *The Third World Security Predicament*, Boulder: Lynne Rienner.
- Bates, Robert H. (1981). *Markets and States in Tropical Africa: The Political Basis of Agricultural Policies*, Berkeley: University of California Press.
- Chazan, Naomi et al. (1988). *Politics and Society in Contemporary Africa*, USA: MacMillan Education Ltd.
- Chrétien, Jean-Pierre (1985). "Hutu et Tutsi au Rwanda et au Burundi", pp. 129-165 i Jean-Loup Amselle and Elikia M'Bokolo (eds.), *Au Coeur de l'ethnie*, Paris: Editions La Decouverte.
- Clapham, Christopher (1996). *Africa and the International System. The Politics of State Survival*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gros, Jean-Germain (1996). "Towards a taxonomy of failed states in the New World Order: decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, vol. 17, no. 3, pp. 455-471.
- Gurr, Ted R. and Barbara Harff (1994). *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder: Westview Press.
- Harroy, Jean-Paul (1984). *Rwanda. De la Feodalité à la Démocratie 1955-62*, Bruxelles: Hayez.
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (1992). *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- IRCG (The International Response to Conflict and Genocide). Steering Committee on the joint evaluation of emergency assistance to Rwanda. Lessons from the Rwanda Experience (1996). *Historical Perspective. Some Explanatory Factors*, Odense: Strandberg Grafisk, bind 1.
- IRCG (The International Response to Conflict and Genocide). Steering Committee on the joint evaluation of emergency assistance to Rwanda. Lessons from the Rwanda Experience (1996). *Early Warning and Conflict Management*, Odense: Strandberg Grafisk, bind 2.
- Jackson, Robert H. and Carl G. Rosberg (1982). *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*, Berkeley: University of California Press.
- Jackson, Robert H. (1990). *Quasi-states: sovereignty, international relations and The Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lemarchand, René (1983). "The State and Society in Africa: Ethnic Stratification and Re-stratification in Historical and Comparative Perspective", pp. 44-66 i Donald Rothchild and Victor A. Olorunsola (eds.), *State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*,

- hutuer som tutsier (og twaer, et pygmæfolk som udgjorde ca. 1 pct. af befolkningen før folkemordet). Hutuerne udgjorde omkring 85 pct. af befolkningen i 1962 og 90 pct. i 1991, mens tutsierne udgjorde henholdsvis 14 pct. og 9 pct. af befolkningen i 1962 og 1991 (IRCG, nr.1 1996).
2. "The Invention of Tradition" er udtryk for en gængs Afrika-politik i begyndelsen og midten af dette århundrede, som indebar forskellige mere eller mindre fantasifulde myter om "de vilde" afrikaneres kultur og sociale organisation. Se Eric Hobsbawm og Terence Ranger (1992); kapitel 6.
 3. Familier og slægter har i det præ-koloniale Rwanda fulgt et patrilineært princip, dvs. fulgt faderens status. Med mulighederne for "hutuficering" og "tutsificering" alt efter socio-økonomisk formåen er mange tutsier og hutuer blandet på kryds og tværs.
 4. Rwandas eksportindtægter fordelte sig i 1986 på kaffe, 82 pct. og the, 9 pct., mens fordelingen i 1992 var kaffe, 51 pct. og the, 30 pct. Dette som følge af den internationale kaffeaftales sammenbrud i 1989 (IRCG, nr.1 1996:19-20 og 36-38).
 5. "Ånden fra Fashoda" refererer til kollisionen mellem den franske kolonihærs øst-vest strategi i Afrika og den britiske kolonihærs nord-syd strategi. De to hære stødte sammen i Fashoda, en by i Sudan, og dette møde er siden blevet et symbol for franskmændene på den imperialistiske anglofoni.
 6. Dagbladet *Information* har i november og december 1996 trykt en række dokumenter, som bevidner Generalsekretariatets viden og ignorance; dokumentation, som er belastende for såvel den tidligere FN-Generalsekretær Bhoutros-Bhoutros Ghali som for den nye FN-Generalsekretær Kofi Annan.

Litteratur

- Ayittey, George B.N. (1992). *Africa Betrayed*, New York: St. Martin's Press.
- Ayoob, Mohammed (1995). *The Third World Security Predicament*, Boulder: Lynne Rienner.
- Bates, Robert H. (1981). *Markets and States in Tropical Africa: The Political Basis of Agricultural Policies*, Berkeley: University of California Press.
- Chazan, Naomi et al. (1988). *Politics and Society in Contemporary Africa*, USA: MacMillan Education Ltd.
- Chrétien, Jean-Pierre (1985). "Hutu et Tutsi au Rwanda et au Burundi", pp. 129-165 i Jean-Loup Amselle and Elikia M'Bokolo (eds.), *Au Coeur de l'ethnie*, Paris: Editions La Decouverte.
- Clapham, Christopher (1996). *Africa and the International System. The Politics of State Survival*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gros, Jean-Germain (1996). "Towards a taxonomy of failed states in the New World Order: decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, vol. 17, no. 3, pp. 455-471.
- Gurr, Ted R. and Barbara Harff (1994). *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder: Westview Press.
- Harroy, Jean-Paul (1984). *Rwanda. De la Feodalité à la Démocratie 1955-62*, Bruxelles: Hayez.
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (1992). *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- IRCG (The International Response to Conflict and Genocide). Steering Committee on the joint evaluation of emergency assistance to Rwanda. Lessons from the Rwanda Experience (1996). *Historical Perspective. Some Explanatory Factors*, Odense: Strandberg Grafisk, bind 1.
- IRCG (The International Response to Conflict and Genocide). Steering Committee on the joint evaluation of emergency assistance to Rwanda. Lessons from the Rwanda Experience (1996). *Early Warning and Conflict Management*, Odense: Strandberg Grafisk, bind 2.
- Jackson, Robert H. and Carl G. Rosberg (1982). *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*, Berkeley: University of California Press.
- Jackson, Robert H. (1990). *Quasi-states: sovereignty, international relations and The Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lemarchand, René (1983). "The State and Society in Africa: Ethnic Stratification and Re-stratification in Historical and Comparative Perspective", pp. 44-66 i Donald Rothchild and Victor A. Olorunsola (eds.), *State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*,

- Boulder: Westview Press.
- Lemarchand, René (1994). "Managing Transition Anarchies: Rwanda, Burundi, and South Africa in Comparative Perspective", *The Journal of Modern African Studies*, 32, 4: Cambridge University Press; pp. 581-604.
- Newbury, Catharine (1988). *The Cohesion of Oppression. Clientship and Ethnicity in Rwanda 1860-1960*, New York: Columbia University Press.
- Newbury, Catharine (1992). „Rwanda: Recent Debates Over Governance and Rural Development“, pp. 193-219 i Göran Hydén and Michael Bratton (eds.), *Governance and Politics in Africa*, Boulder: Lynne Rienner.
- Prunier, Gérard (1995). *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*, London: Hurst & Company.
- United Nations (1995). *United Nations and the situation in Rwanda*, New York: UN Dept. of Public Information.